

ТАРЫХ ЖАНА ФИЛОСОФИЯ ИЛИМДЕРИ
ИСТОРИЧЕСКИЕ И ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ
HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL SCIENCE

Дооранов Н.А.

БИЛИМ БЕРҮҮ РЕФОРМА ЖОЛУНДА
(Баткен областынын материалдарынын негизинде)

Дооранов Н.А.

ОБРАЗОВАНИЕ НА ПУТИ К РЕФОРМИРОВАНИЮ
(на основе материалов Баткенской области)

N.A. Dooranov

EDUCATION THE WAY OF REFORMING
(based on materials of the Batken region)

УДК: 93/94 (2Ки)

Макалада Кыргыз Республикасынын эгемендүүлүк алгандан кийинки билим берүү тармагындагы реформалар, негизги өзгөрүүлөр, Баткен областындагы бүгүнкү күндөгү билим берүү системасынын абалы каралган.

Негизги сөздөр: билим, улуттук программа, реформа, демократиялаштыруу, гумандаштыруу, дифференциациялаштыруу, рейтинг системасы, тестирлөө.

В статье рассмотрены реформы в сфере образования после обретения Кыргызской Республикой суверенитета, основные изменения, состояние системы образования Баткенской области на сегодняшний день.

Ключевые слова: образование, национальная программа, реформа, демократизация, гуманизация, дифференциация, система рейтингов, тестирование.

The article considers the reforms in education after the Kyrgyz Republic gained sovereignty, the main changes the state of the education system Batken region today.

Key words: education, national program, reform, democratization, humanization, differentiation, rating system, testing.

Кыргызстандын көз каранды эместиги жарыялангандан кийин билим берүү тармагын реформалоо иши жүргүзүлө баштаган. 1992-ж. декабрда Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши «Билим берүү жөнүндө» мыйзам кабыл алган. 1996-ж. «Билим жылы» делип жарыяланып, 19-мартта Президенттин Указы менен «Билим» улуттук программасы бекитилген. Анда билим берүүнү демократиялаштырууга, гумандаштырууга, дифференциациялаштырууга, мектептердин базасын чыңдоого өзгөчө көңүл бурулган. Билим берүү реформасы – билим берүү системасындагы олуттуу өзгөрүүлөр. Билим берүү реформасы «Билим берүү системасын өнүктүрүү концепциясы» (1992) жана «Билим берүү мыйзамы» (1992) Билим берүү реформасынын укуктук-нормативдик негизи болуп калды. Эгемендүүлүк жылдарындагы билим берүү системасындагы негизги өзгөрүүлөргө орто мектептердин 11 жылдык окуу мөөнөтүнө толук

өтүүсүн, орто, атайын орто жана жогорку окуу жайларынын менчик калыбын, тибинин жана мазмуунун, ошондой эле окуу программаларынын көп түрдүүлүгүн (варианттуулугун), окуу жайларынын жаңы муундагы компьютерлер менен жабдылып дүйнөлүк информациялык системага кирүүсү, жаңы муундагы окуу китептеринин пайда болушу окуучулар жана студенттердин чет өлкөлөрдө, чет өлкөлүктөрдүн бизде окуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушун эл аралык уюмдардын программаларынын биздин окуу жайларга кириши аркылуу дүйнөлүк билим берүү системасына интеграцияланууну ж.б. кошууга болот. 1996-ж. кабыл алынган улуттук «Билим» программасы да бул процессти стабилдештирүүгө арналды. Өлкөдөгү саясий-экономикалык өзгөрүүлөр билим берүүнүн максаттарын кайра карап чыгуу милдетин койду. Билим берүү тармагынын өнүгүү багыты 2025-жылга чейинки Кыргыз Республикасынын Билим берүү боюнча мамлекеттик доктринасында, Кыргыз Республикасынын 2010-жылга чейинки өнүгүүсүнүн комплекстүү негиздеринин стратегиялык программасында» белгиленип, аны ишке ашыруу жолдору Кыргыз Өкүмөтүнүн 2001-ж. март айында бекитилген «КРнын 2010-жылга чейин билим берүүнү өнүктүрүү концепциясында» көрсөтүлгөн [1].

Реформанын жүрүшүндө КМШнын башка республикаларынын көбүнөн айырмаланып, Кыргызстанда мектеп окуучуларынын жана студенттердин саны кыскарган эмес. Эгерде 1992ж. Республиканын мектептеринде 955 миң окуучуокуса, 1996ж. Алардын саны 987 миң болгон. Бул мезгилде республиканын жогорку окуу жайларында студенттердин саны 53,6 миңден 56,3 миңге көбөйгөн. Демек, республикадагы социалдык-экономикалык кыйынчылыктарга карабастан реформа жылдарында окуучулар менен студенттердин саны өскөн.

Билим берүү тармагындагы реформанын натыйжасында 1993-ж. баштап жаңы типтеги гимназия,

лицей, мектеп комплекстери пайда болгон. 1995-ж. Кыргызстанда 70 лицей жана гимназия, сабактарды тереңдетип үйрөтүүчү 302 мектеп, 20дан ашуун жеке жана жеке мамлекеттик лицейлер, мектептер иштеген. Мектептерде окутуунун жаны ыкмалары: стандарттуу эмес сабактар, окуучулардын билимин рейтинг системасы аркылуу текшерүү, тестирилөө, атайын сабактарды киргизүү, компьютерлештирүү ж. б. кеңири киргизиле баштаган.

Акча каражаттарынын жетишпегендигине карабастан билим берүүгө мамлекеттик бюджеттен акча бөлүүнүн өлчөмү бир аз болсо дагы жогорулоодо. 90-жж. орто эсеп менен республикалык бюджеттин 4-6 проценти билим берүүгө жумшалган.

Эгемендүү Кыргызстанда билим берүү тармагы азыркы кезде социалдык чөйрөнүн эн эле массалык тармагы болуп калды. Бул тармакта 1 млн 200 миң киши алек болууда. Булардын 1 млн 100 миңи мектептерден жогорку окуу жайларына чейин билим алуучулар, ал эми 77,5 миңи окутуучулар. Тактап айтканда, Кыргызстандын ар бир төртүнчү адамы окуучу жана окутуучу.

2000-ж. 26-декабрда Кыргыз Республикасынын Жогорку Кенешин «Мугалимдердин статусу жөнүндө» мыйзамды кабыл алган. Мыйзамда мугалимдерди моралдык жана материалдык жактан колдоо каралган. Бул жаштарга билим берүү ишин жакшыртууга өбөлгө болмокчу.

Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндөгү» мыйзамынын негизинде иштелип чыккан «XXI кылымдын кадрлары» (1995-ж.) аттуу улуттук программага ылайык республикада атайын орто, жана жогорку билим берүү өнүгүүдө. Республикада жогорку окуу жайларынын саны 40тан, атайын окуу жайларынын саны 50дөн ашкан.

1999-жылы Баткен областы түзүлгөндөн баштап билим берүү системасы областыбыздын социалдык экономикалык өнүгүшүнө өз салымын кошуп келет. Жаңы област түзүлгөн мезгилде билим берүү облустун аймагында 5 негизги стадияга бөлүнгөн: мектепке чейинки, башталгыч, орто, атайын орто жана жогорку билим берүү [2]. Облуста 18 (2353 орундуу) мектепке чейинки мекеме (2001-ж. 2454 бала тарбияланып, 135 тарбиячы иштеген) иштейт. 2001/02-окуу жылында 188 жалпы билим берүүчү мектеп (103,0 миң окуучу), анын ичинен 14 башталгыч мектеп (2,0 миң), 16 негизги мектеп (3,7 миң), 156 (95,6 миң) орто мектеп, 2 (232) акылы кем балдарды окутуучу мектеп иштеген. Мектептердин бардыгын мамлекет каржылайт. 101,3 миң окуучудан (акылы кем балдардан башкасы) 75,4 миңи (74,3%) кыргыз тилинде, 15,4 миңи өзбек, 7,3 (7,2%) миңи орус тилинде, 3,1 миңи (3,1%) тажик тилинде окушат [3]. Мектептерде иштеген мугалимдердин саны 7474 болгон, анын ичинде 4687 (62,7%) жогорку билимдүү, 425 (5,8%) толук эмес жогорку, 1517 (20,3%) атайын орто жана 835 (11,2%) орто билимдүү. Бир мугалимге 13 окуучу (республика боюнча 15) туура келет. Облуста 2001-ж. 10 кесиптик-техникалык окуу жайы (2,5 миң окуучу), 3 атайын орто (1,3 миң студент) окуу жайы болуп, анда 114 окутуучу (анын ичинен 108 жогорку

билимдүү) иштеген. 2001/02-окуу жылында облуста жалпы жогорку окуу жайы болуп (13,3 миң студент), анын күндүзгү бөлүмүндө 2,5 миң, кечки бөлүмүндө 0,3 миң, сырттан окуу бөлүмүндө 6,0 миң студент окуган. Анда 286 профессор-окутуучулар (анын ичинен 10 илимдин доктору, 34 илимдин кандидаты) иштеген [4].

Бүгүнкү күндө баткен областында билим берүү системасы келечек муундарды тарбиялоодо жогорку, атайын орто, орто билим берүү тармагы тарбия берүүдө. Азыркы убакта облустун аймагында 236 жалпы билим берүүчү мектептер, 105 мектепке чейинки билим берүү, 10 мектептен сырткары мекемелеринде 6869 мугалим, 513 балдар бакчаларынын тарбиячылары, 85 балдар билим берүү борборлорунун ийри жетекчилери, 83 спорттук мектептердин машыктыруучулары эмгектенип жатышат. Облуста 2 жеке менчик жалпы билим берүүчү мектеп, 3 балдар бакчалары ишмердүүлүгүн жүргүзүүдө.

Балдар бакчалары Баткен районунда 26, бөбөк балдары – 2296, Кадамжай районунда 20, бөбөк балдары – 2946, Лейлек районунда 37, бөбөк балдары – 4474, Баткен шаары 2, бөбөк балдары– 986, Кызыл-Кыя шаары 12, бөбөк балдары – 2235, Сүлүктү шаары 6, бөбөк балдары – 926 тарбияланууда.

Баткен областында жалпы билим берүүчү мекемелердин саны - 244; анын ичинен Баткен районунда 54 мектеп, 15966 окуучу, Кадамжай районунда 83 мектеп, 33724 окуучу, Лейлек районунда 67 мектеп, 23770 окуучу, Баткен шаарында 8 мектеп, 4844 окуучу, Кызыл-Кыя шаарында 13 мектеп, 9805 окуучу, Сүлүктү шаарында 9 мектеп, 3033 окуучу билим алууда. Областын аймагында 10 баштапкы кесиптик окуу жайларында 2634 окуучу 24 кесипке тарбияланышып, аларга тарбия берүүдө 628 инженердик-педагогикалык кызматкерлер эмгектенип жатышат, анын ичинен жогорку билимдүүсү 407 мугалим, атайын орто билимдүү мугалим-устаттар – 221. Жалпы област боюнча мугалимдердин саны – 7528, анын ичинен, Баткен району боюнча - 1466 мугалим, Кадамжай району боюнча – 2672 мугалим, Лейлек району боюнча – 2209 мугалим, Баткен шаары боюнча – 317 мугалим, Кызыл-Кыя шаары боюнча-526 мугалим, Сүлүктү шаары боюнча – 338 мугалим эмгектенишет.

Баткен областы боюнча 236 жалпы билим берүүчү мектептер ишмердүүлүгүн жүргүзүп жатат. Ар бир мектепте штаттык расписаниеге ылайык (окуучунун санына карата) 0.25 ставкадан 1.5 ставкага чейин социалдык педагогдор эмгектенүүдө. Кадамжай районунда 83 мектеп болсо 79 мектепте социалдык педагогдор иштеп жатат. Ал эми төрт башталгыч мектептеринде окуучунун саны аз болгондугуна байланыштуу соцпедагог каралган эмес. Баткен шаарында 8 мектеп болсо, 6 соцпедагог эмгектенет, Баткен району боюнча 54 мектепте 44 соцпедагог иштеп жатат. Сүлүктү шаары боюнча 9 мектептен 9 соцпедагог, Кызыл Кыя шаары боюнча 13 мектептен 13 соцпедагог, Лейлек району боюнча 67 мектепте 63 соц педагог эмгектенип жатат. Социалдык педагог негизинен 3 жылдан 40 жылдан ашык эмгектенген

мугалимдер соцпедагогдун милдетин аткарып жатышат. Соцпедагогдун функциясына ылайык педагогика, психологияны жакшы өздөштүргөн мугалимдер иштешет.

Билим берүүдө окуу китептерине негизги роль таандык экендиги талашсыз. Акыркы жылдары окуучуларды окуу китептери менен камсыз кылууга айрыкча жакшы көңүл бурулуп жатат. Натыйжада облус боюнча китеп менен камсыздоо 81%ды тузду. Дагыда болсо бардык мектептерди интернет байланышына кошуу жана электрондук окуу китептеринен пайдаланууну үйрөтүү милдеттерин ишке ашыруу маселеси бар.

Акыркы жылдардагы Баткен областындагы мектеп имараттарынын курулушу. Баткен районунун Ак-Сай айыл аймагында Мин-Булак айылында жергиликтүү бюджеттин эсебинен 100 орундуу Мин-Булак башталгыч мектебинин, Кызыл-Кыя шаарынын Жиген айылында 240 орундуу №13 А.Осмонов атындагы орто мектеп, 15-кичи районундагы 150 орундуу У.Салиева атындагы башталгыч мектеп, Кадамжай районунда Ак-Тилек орто мектеби, Орук-Зар орто мектеби, С.Тешеев атындагы орто мектеби, Лейлек районунда Самат Садыков атындагы орто мектеби. Максат орто мектеби. Ш.Ташполотов атындагы орто мектептеринин курулушу бутуп пайдаланууга берилди. Бирок Область боюнча 23 мектеп авариялык авалда. Анын ичинен өтө коркунучтуусу, Баткен районунда К.Абдираимов, Ш.Ганы, Кадамжай районунда Исфайрам, Чукур-Кыштак, Дыйкан орто мектептери, Лейлек районунда Тогуз-Булак, Булак-Башы, Жаш-Тилек, Бабур орто мектептери.

Бүгүнкү күндө Баткен областында 4 жогорку окуу жайы өз ишмердүүлүгүн жүргүзүп келүүдө. Алар Баткен мамлекеттик университети, И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин Кызыл-Кыядагы жаратылышты пайдалануу жана технология институту, Кызыл-Кыя гуманитардык-экономикалык институту жана Россия Федерациясынын социалдык илимдер институту.

Баткен мамлекеттик университетинде жалпысынан 6026 студент билим алып, алардан 2709 сту-

дент күндүзгү бөлүмдө, ал эми 2844 студент сырткы бөлүмдө окуп жатышат. Баткен мамлекеттик университети федералдык мүнөзгө ээ болуп, Баткен мамлекеттик университетинин башкы мекемеси (Баткен шаары), Кызыл-Кыя гуманитардык-педагогикалык институту (КГПИ), Кызыл-Кыя экономика, укук жана технология институту (КИТЕП) жана Сүлүктү гуманитардык-экономикалык институту (СГЭИ) болуп 4 бөлүктөн турат [5].

И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик-техникалык университетинин Кызыл-Кыядагы жаратылышты пайдалануу жана геотехнология институтунда 950 студент билим алат. Күндүзгү бөлүмдө 350, ал эми сырткы бөлүмдө 600 студент билим алууда.

Кызыл-Кыя гуманитардык-экономикалык институтунда 173 студент, ал эми Кыргыз Республикасындагы (Лейлек району Арка айылы) Россия Федерациясындагы социалдык илимдер институтунда 316 студент экономикалык жана юридикалык багыттар боюнча билим алышууда [6].

Кыргыз Республикасынын туштук батыш чолкомундогу Баткен областынын жогорку билимдуу адистерге болгон суроо талаптардын көпчүлүк пайызын канаатандырып келе жаткан окуу жайлары Баткен областындагы окуу жайлар экендиги айдан ачык талашсыз.

Адабияттар:

1. Осмонов О.Ж., Асанканов А.А. «Кыргызстан тарыхы». - Бишкек, 2003.
2. Төлөбеков Ө., Орозов Т. Баткен. - Бишкек, 2001.
3. Газета “Баткен таны”. - Баткен, 2004-ж. - 11-июнь, 3-бет.
4. Кыргызстан географиясы – энциклопедиялык окуу куралы / Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору. - Бишкек: Кыргыз энциклопедиясынын башкы редакциясы. – 2004-ж. - 448-466-беттер.
5. Баткен Мамлекеттик Университетинин жарчысы. - Бишкек, 2004.
6. Баткен областтык губернаторлугуну архивинин отчету. Социалдык өнүктүрүү жана мониторинг бөлүмү. - Баткен, 2014.

Рецензент: к.и.н., доцент Сабилов Р.К.